

Analysis of Ornamentation in Architecture Using the "Iconology" Approach for the Revival of Identity-Based Architecture: A Case Study of the Facades of Qajar-Era Houses in Tehran

Laleh. Hasanzadeh¹, Mobina. Rouhi^{2*}, Roxana. Abdollahi³

¹ PhD Student, Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Engineering, Sari Branch, Islamic Azad University, Sari, Iran

² Assistant Professor, Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Engineering, Noor Branch, Islamic Azad University, Noor, Iran

³ Assistant Professor, Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Engineering, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran

* Corresponding author email address: m.rouhi@srbiau.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Hasanzadeh, L., Rouhi, M., & Abdollahi, R. (2025). Analysis of Ornamentation in Architecture Using the "Iconology" Approach for the Revival of Identity-Based Architecture: A Case Study of the Facades of Qajar-Era Houses in Tehran. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 4(2), 1-22

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

The Qajar era is recognized as a pivotal period in the history of Iranian residential architecture. This period is distinguished by unique decorative motifs, including abstract arabesques and floral patterns, depictions of landscapes and hunting scenes, vases filled with flowers, and images of kings, courtiers, princes, lions and suns, and angels. The growing cultural exchanges and interactions with the West during this time enriched the diversity of colors and religious and cultural themes present in these motifs. Building façades, as the most visually apparent component of a structure, can influence the emotions and perceptions of viewers. They serve as historical evidence of Iranian architecture, carrying profound meanings that require serious analysis. In this context, the expression of cultural and identity-related meanings in opposition to the dominance of quantitative and hegemonic perspectives in the modern era becomes essential. Neglecting this aspect risks distorting our understanding of this critical period. This study explores the deeper layers of cultural identity and the decorative structures of Qajar-era house façades. Its primary objective is to revive identity-based architecture through an iconological approach applied to the ornamentation of these façades. For this purpose, various analytical methods, such as content analysis and semiotic readings, are employed. By emphasizing Erwin Panofsky's iconological framework, the relationships between the meaning and form of these architectural works are examined. The research adopts a sequential exploratory approach that includes data collection through field and archival studies, alongside step-by-step analysis of the semiotic elements. The research process involves simulating the three-tiered stages of Panofsky's iconology to study the façades of Qajar houses and to reproduce identity-based architecture through conceptual labels. This goal is achieved through a detailed analysis of decorative elements and identifying factors that strengthen Iranian architectural identity. The study delves into the essence and underlying truth of the ornamentation in the façades of Qajar houses, addressing the question: How can the ornamentation of Qajar-era house façades in Tehran be analyzed using the iconological approach to contribute to the revival of identity-based architecture? It also investigates the necessity of the iconological approach for interpreting architectural ornamentation and uncovering deeper meanings beyond conventional definitions. The tools for data collection include field observations and archival analysis. Field studies are particularly crucial for identifying and analyzing the decorative elements of architectural façades. However, limited resources in the field of Iranian architectural history pose a significant challenge that must be acknowledged.

Keywords: Iconology, Identity-Based Architecture, Qajar Houses, Ornamentation

EXTENDED ABSTRACT

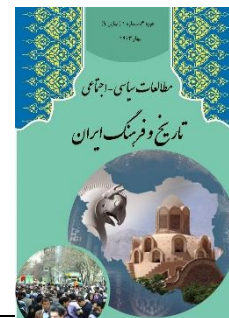
This study delves into the ornamental features of Qajar-era architecture in Tehran, focusing on the facades of historic houses through the lens of Erwin Panofsky's iconological approach. Iconology, an analytical method emphasizing the interpretation of cultural and symbolic elements, provides a nuanced understanding of architectural decoration as a reflection of societal values, historical context, and cultural identity (Panofsky, 1955). The Qajar period (1789–1925), a transformative era in Iranian history, saw a synthesis of traditional Persian aesthetics with emerging Western influences, reflected vividly in its architecture. By employing Panofsky's framework, this research aims to bridge the gap between visual elements and their underlying meanings, ultimately contributing to the revival of identity-centric architectural practices.

The Qajar dynasty is recognized for its pivotal role in shaping modern Iranian culture, particularly in the arts and architecture (Ahmadi, 2014). During this period, the facades of residential buildings served not only as physical boundaries but also as canvases for artistic expression, incorporating motifs such as arabesques, floral patterns, and depictions of regal and natural imagery (Kazemi, 2016). The increasing cultural exchanges with Europe during the 19th century introduced a diversity of themes, merging local traditions with international trends. This interplay underscored the facades' dual function: aesthetic allure and symbolic narrative. Against this backdrop, the study investigates the iconological layers of Qajar-era facades to unravel their cultural significance and to identify methods for integrating these insights into contemporary architectural practices.

Adopting a qualitative, exploratory methodology, this research relies on field studies and archival analyses to collect data. The iconological analysis follows Panofsky's three-tiered framework: pre-iconographic description, focusing on the visible elements and stylistic features of the facades; iconographic analysis, which deciphers the cultural and symbolic connotations of decorative motifs; and iconological interpretation, linking these symbols to their broader socio-political and historical contexts (Panofsky, 1991). Representative examples, such as the Dabiralmolk House and Qavamoddoleh Mansion, were selected for their exemplary ornamentation, reflecting both artistic excellence and socio-cultural narratives.

- 1. Visual Aesthetics and Symbolism:** The study revealed that Qajar-era ornamentation is a repository of symbolic content, with motifs such as floral patterns representing fertility and prosperity, and hunting scenes symbolizing power and regal authority (Ahmadi, 2014). These elements are imbued with both local cultural significance and Western artistic influences, demonstrating the dynamic evolution of Iranian aesthetics during this period.
- 2. Socio-Cultural Identity:** Facades functioned as public-facing identifiers of the residents' social status, cultural affiliations, and personal values (Khosravi, 2018). Elements such as mirror work and vibrant color schemes were not mere decorative choices but intentional markers of wealth, identity, and social position (Hosseini, 2022).
- 3. Historical Context and Adaptation:** The transition from traditional to modern architectural styles during the Qajar era was influenced by socio-political changes, including the emergence of modern urban planning and the adoption of European design principles (Kazemi, 2016). These influences did not displace traditional aesthetics but integrated them, creating a hybrid architectural language that preserved cultural continuity while embracing modernization.

The Qajar era's ornamental architecture offers a profound testament to the interplay of art, identity, and history. Through the iconological analysis of facades, this study provides a framework for understanding the deeper meanings embedded in architectural designs and their relevance to contemporary practices. By advocating for the integration of traditional motifs into modern designs, the research not only preserves cultural heritage but also enhances the aesthetic and symbolic richness of the built environment. Such endeavors are pivotal for fostering architectural practices that are both innovative and deeply rooted in cultural identity.

تحلیل تزیینات در معماری با رویکرد "آیکونولوژی" به منظور بازتولید معماری هویت‌گرا نمونه‌ی موردی: نمای خانه‌های قاجاری تهران

لاله حسن زاده^۱، مبینا روحی^{۲*}، رکسانا عبداللهی^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه معماری و شهرسازی، دانشکده فنی مهندسی، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران

۲. استادیار، گروه معماری و شهرسازی، دانشکده فنی مهندسی، واحد نور، دانشگاه آزاد اسلامی، نور، ایران

۳. استادیار، گروه معماری و شهرسازی، دانشکده فنی مهندسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: m.rouhi@srbiau.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

حسن زاده، لاله، روحی، مبینا، و عبداللهی، رکسانا. (۱۴۰۴). تحلیل تزیینات در معماری با رویکرد "آیکونولوژی" به منظور بازتولید معماری هویت‌گرا نمونه‌ی موردی: نمای خانه‌های قاجاری تهران. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*, ۴(۲), ۲۲-۱.

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

دوره قاجار به عنوان یک دوره حیاتی در تاریخ معماری خانه‌سازی و سکونت در ایران شناخته می‌شود. این دوره با نقوش تزیینی خاصی شامل اشکال انتزاعی اسلیمی و خطایی، گل‌های فرنگی، مناظر و شکارگاه‌ها، گلدان‌های پرگل و تصاویری از شاهان، درباریان و شاهزادگان، نقش شیر و خورشید و فرشتگان شناخته می‌شود. تأثیرات روابط فرهنگی و تبادل‌های فزاینده با غرب، به تنوع رنگ و موضوعات دینی و فرهنگی این نقوش افزوده است. نمای ساختمان به عنوان نخستین مؤلفه ظاهری بنا، می‌تواند احساسات و ادراک مخاطبان را تحت تأثیر قرار دهد و به‌عنوان بخشی از شواهد تاریخی معماری ایران، حامل معانی عمیق‌تری است که نیازمند تحلیل جدی است. در این راستا، بیان معانی فرهنگی و هویتی در برابر غلبه بر کمیت و نگاهی سلطه‌جویانه در عصر مدرن، ضرورتی است که نادیده گرفتن آن می‌تواند به دگرگونی در فهم ما از این دوره بینجامد. پژوهش حاضر، به کاوش در لایه‌های عمیق‌تری از هویت فرهنگی و ساختار تزیینات نمای خانه‌های قاجاری می‌پردازد. هدف اصلی آن احیای معماری مبتنی بر هویت از طریق رویکرد آیکونولوژی در تزیینات نمای این خانه‌هاست. برای این منظور، از روش‌های تحلیلی مختلفی نظیر تحلیل محتوا و خوانش نشانه‌ها استفاده می‌شود. با تأکید بر آیکونولوژی آروین پانوفسکی، روابط میان معنی و فرم آثار بررسی خواهد شد. این پژوهش از یک رویکرد اکتشافی متوالی بهره می‌برد که شامل جمع‌آوری داده‌ها از طریق مطالعات میدانی و اسنادی و تحلیل مرحله به مرحله نشانه‌ها است. فرآیند پژوهش به شبیه‌سازی گام به گام مراتب سه‌گانه آیکونولوژی در مطالعه نماهای خانه‌های قاجاری و بازتولید معماری هویت‌گرا با استفاده از برچسب‌های مفهومی منجر خواهد شد. این هدف با تحلیل دقیق عناصر تزیینی و شناسایی عواملی که قادر به تقویت هویت معماری ایرانی هستند، تحقق می‌یابد. این پژوهش به کشف ماهیت و حقیقت وجودی تزیینات نمای خانه‌های قاجاری پرداخته و به پرسش "چگونه می‌توان با به‌کارگیری رویکرد آیکونولوژی به تحلیل تزیینات نمای خانه‌های قاجاری تهران پرداخته و به احیای معماری هویت‌گرا یاری رساند؟" پاسخ می‌دهد. همچنین، ضرورت رویکرد آیکونولوژی در خوانش تزیینات معماری و کشف معانی عمیق‌تر و فراتر از تعاریف قراردادی را بررسی می‌کند. ابزارهای جمع‌آوری داده‌ها شامل مشاهده میدانی و تحلیل اسنادی است. پژوهش‌های میدانی به‌منظور شناسایی و تحلیل تزیینات نمای کالبد معماری از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. با این حال، محدودیت منابع در زمینه تاریخ معماری ایران یک چالش مهم است که باید در نظر گرفته شود.

کلیدواژه‌گان: آیکونولوژی، معماری هویت‌گرا، خانه‌های قاجاری، تزیینات.

مقدمه

معماری معاصر فاقد یک هویت واحد است. شهرهای ایرانی که در گذشته نماد اصالت و زیبایی بودند و نمایانگر فرهنگ و هویت غنی ایران به‌شمار می‌رفتند، امروزه به نظر می‌رسد دوران افول معماری و شهرسازی خود را تجربه می‌کنند. فضاهای شهری گذشته، چه از نظر کالبد فیزیکی و چه از نظر ذهنی، هویتی مشخص و ویژگی‌هایی منحصر به فرد داشتند. در کشوری مانند ایران، که از میراثی گران‌بها برخوردار است، حفظ حس خاطره‌مندی در ابنیه در کنار حرکت‌های پیشرو در حوزه معماری چندان آسان به نظر نمی‌رسد. تمرکز بر ارزش‌های والای به‌جامانده از گذشته، هرچند ضروری است، اما کافی نیست. هویت هم در کالبد و فیزیک فضا نمود می‌یابد و هم می‌تواند مقوله‌ای ذهنی باشد که مستقل از کالبد شکل می‌گیرد؛ از سوی دیگر، هویت می‌تواند به‌طور هم‌زمان پدیده‌ای عینی و ذهنی باشد.

در سال‌های اخیر، هویت در معماری به‌عنوان یکی از مفاهیم کلیدی در طراحی و برنامه‌ریزی شهری مورد توجه قرار گرفته است. هویت در این چارچوب به معنای توانایی یک شخص برای شناسایی یک مکان به‌عنوان مکانی منحصر به فرد تعریف می‌شود؛ به‌گونه‌ای که آن مکان با سایر مکان‌ها متمایز شود. این مفهوم نه تنها بر اساس ساختار ظاهری بناها بلکه تحت تأثیر عواملی نظیر شفافیت، سازگاری و خوانایی شکل می‌گیرد و در نهایت معنا و تجربه مکان را برای مخاطب می‌سازد. حفظ و تقویت هویت شهری به این معنا نیست که الگوهای گذشته عیناً تکرار شوند، بلکه هویت یک بنا به معنای تداوم طرح‌واره‌ها و الگوهایی است که در ذهن مخاطب نشست‌اند و به شکل‌گیری و تقویت خاطرات جمعی او از آن بنا کمک می‌کنند. از این رو، معماران و برنامه‌ریزان شهری باید از این ویژگی‌ها بهره‌گیرند تا فضایی خلق شود که نه تنها به یادماندنی باشد بلکه بتواند فرآیندهای فرهنگی و تاریخی را نیز به تصویر بکشد. در نهایت، هویت در معماری صرفاً به زیبایی بصری محدود نمی‌شود، بلکه تعاملات اجتماعی و تجارب انسانی را نیز در بر می‌گیرد و این امر در پروژه‌های نوآورانه در سطح جهانی به‌وضوح مشهود است (Pakzad, 2016).

تحلیل تزئینات در معماری می‌تواند نقشی اساسی در درک و تبیین هویت فرهنگی هر دوران ایفا کند. این پژوهش به بررسی تزئینات نمای خانه‌های قاجاری تهران با رویکرد آیکونولوژی می‌پردازد. پرسش اصلی این است: چگونه می‌توان با بهره‌گیری از این رویکرد، عناصر تزئینی را تحلیل کرد و در راستای احیای معماری هویت‌گرا گام برداشت؟ در این راستا، هدف پژوهش حاضر آن است که عناصر تزئینی را تحلیل کرده و به شناسایی عمق معنایی آن‌ها بپردازد تا از این رهگذر، به تبیین هویت معماری ایرانی و تقویت روند احیای بافت‌های تاریخی تهران کمک کند. این جوشش فرهنگی برآمده از تاریخ معماری قاجاری در تلاش است تا عبرت‌هایی برای آینده معماری معاصر ایران فراهم آورد و درکی عمیق‌تر از هویت کهن ایرانی ارائه دهد.

پیشینه تحقیق و روش‌شناسی

تحلیل و ارزیابی آثار معماری بدون در نظر گرفتن لایه‌های متنی و زمینه‌های تأثیرگذار، یکی از خلأهای مهم در نقد معماری است. این پژوهش می‌کوشد تأثیر نشانه‌های معنایی تزئینات نمای کالبد معماری را در شکل‌گیری معنا و مفهوم کلی آثار بررسی کند و مانع از تحلیل سطحی آن‌ها شود. هر کالبد معماری در زمان و مکان خاص خود بر جوامع تأثیرات متفاوتی دارد و نیازمند بازخوانی است. تحقیقات نشان می‌دهد که با وجود تنوع خانه‌های ایرانی، پژوهش‌های جامع در این زمینه اندک است و تخریب بناهای تاریخی و جذابیت‌های زندگی معاصر، ضرورت بازنگری در این خانه‌ها را افزایش می‌دهد.

مطالعات ایرانی در شش حوزه اصلی — شامل فضاهای مختلف، درون‌گرایی و حفظ حریم، گونه‌شناسی، زبان الگو، نقش مخاطب و اقلیم — صورت‌بندی شده‌اند. پژوهش‌های اخیر نیز رویکردهای متنوعی را در معماری و مطالعه خانه‌های تاریخی مطرح کرده‌اند. برای نمونه،

مسعودی و همکاران (۲۰۲۲) به بررسی نشانه‌شناسی و مفاهیم هویتی در معماری ایرانی پرداخته‌اند (Masoudi, 2022) و حسینی (۲۰۲۳) تأثیر عناصر محیطی بر هویت‌سازی معماری معاصر را مورد تحلیل قرار داده است (Hosseini, 2023a, 2023b). افزون بر این، مطالعات دیگر به ابعاد فرهنگی و اجتماعی معماری پرداخته‌اند؛ زاهدی و آسوده (۲۰۲۱) نشان داده‌اند که عناصر تزیینی در معماری سنتی ایران، هویت اجتماعی و فرهنگی را منعکس می‌کند (Zahedi & Asoudeh, 2021) و رحمتی (۲۰۲۲) بر تقویت حافظه جمعی و هویت محلی توسط فضاهای معماری تأکید داشت (Rahmati, 2022). در پژوهش‌های جدید، اهمیت تزیینات معماری بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. از جمله کاسه‌گر و سهراب‌زاده (۲۰۲۱) و شفیع (۲۰۲۳)، بر ادغام نشانه‌شناسی و تاریخ‌نگاری در مطالعات معماری تأکید کرده‌اند (Kasegar & Sohrabzadeh, 2021; Shafiei & Zahedi, 2021a, 2021b). محبی (۲۰۲۰) در تحلیل عناصر معماری و نشانه‌ها فعالیت داشته (Mohebi, 2020) و بختیاری و یوسفی (۲۰۲۲) به کارکرد اجتماعی و تاریخی تزیینات پرداخته‌اند (Bakhtiari & Yousefi, 2022). عرفانی (۲۰۲۱) تأثیر تحولات اجتماعی بر هویت معماری را بررسی کرده (Erfani, 2021) و ابدالی (۲۰۲۱) هویت را به‌عنوان یک فرایند قیاسی در نظر گرفته است (Abdali, 2021). در سال‌های اخیر، رویکرد هویت‌گرایی و آیکونولوژی پانوفسکی به درک معانی پنهان در معماری و هنر اهمیت ویژه‌ای یافته است. مطالعه تاریخ سبک‌ها، گونه‌ها و نمادهای فرهنگی برای دستیابی به معنای عمیق‌تر ضروری به نظر می‌رسد.

این تحقیق به بررسی تزیینات نمای خانه‌های تاریخی قاجاری در تهران می‌پردازد و از روش آیکونولوژیک برای تحلیل و تفسیر آن‌ها بهره می‌گیرد. روش تحقیق، اکتشافی متوالی است که شامل گردآوری داده‌ها و تحلیل گام‌به‌گام می‌شود. پژوهش حاضر در پی آن است که درک عمیق‌تری از هویت فرهنگی و ساختار تزیینات نمای خانه‌های قاجاری به دست آورد. داده‌های لازم نیز از طریق مطالعه اسنادی و میدانی گردآوری می‌شود. مرحله بعدی، کشف لایه‌های مفهومی نشانه‌ها و دستیابی به برجسب مفهومی است و در ادامه، نحوه طراحی هویت‌گرا با استفاده از برجسب مفهومی، در راستای ایجاد زمینه‌ای برای یادگیری، تشخیص، ساخت و فهم معماری هویت‌گرا، نقطه تمرکز اصلی پژوهش خواهد بود. ابزارهای گردآوری داده‌ها شامل مشاهده میدانی و تحلیل اسنادی است. با وجود اهمیت پژوهش‌های میدانی برای شناخت و تحلیل تزیینات نمای کالبد معماری و کشف معناهای عمیق آن‌ها، همچنان منابع کافی برای مطالعات تاریخ معماری ایران به‌طور کامل در دسترس نیست.

مبانی نظری: رویکرد آیکونولوژیک

رویکرد آیکونولوژیک به مطالعه تصاویر و آثار بصری می‌پردازد و به‌ویژه در تاریخ هنر و معماری از اهمیت فراوانی برخوردار است. آغاز این رویکرد به اوایل قرن بیستم و مکتب واربورگ بازمی‌گردد. اروین پانوفسکی، آیکونولوژی را به‌عنوان مطالعه عمیق نمادها و نشانه‌ها تعریف می‌کند و آن را ابزاری مهم برای درک معانی نهفته در آثار هنری می‌داند. در این راستا، واربورگ بر اهمیت درک اسطوره‌شناسی، ادبیات و تاریخ اجتماعی-سیاسی برای تحلیل آثار هنری تأکید دارد. او به همراه پیروانی چون پانوفسکی، رویکردی نوین در مطالعات هنری مطرح کردند (Mousavi, 2023).

در جوامع امروزی، خلأ معنا به‌وضوح قابل مشاهده است و تحلیل متناقض آثار معماری، نتیجه کنار گذاشتن مفهوم‌یابی در معماری معاصر به‌شمار می‌آید. بهترین راه‌حل، مطالعه دقیق فرهنگ و هویت ایرانی و تطبیق معماری معاصر با هویت ایرانی به‌عنوان بخشی از هویت جهانی است (Nikfetrat & Bitaraf, 2016; Nikfetrat et al., 2018). همچنین، تحلیل تزیینات در معماری بر پایه اصول نشانه‌شناسی، می‌تواند به بهبود ارتباط میان مخاطب و فضای معماری کمک کند و بررسی عوامل نشانه‌ای، در ایجاد حس مکان و معنا بخشی به فضا نقش اساسی دارد (Hosseini, 2022, 2023a, 2023b).

روش‌شناسی‌های ممکن در پژوهش تاریخ هنر و معماری از دیدگاه لوزی آدامز

لوزی آدامز در پژوهش تاریخ هنر و معماری بر اهمیت زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و تاریخی تأکید می‌کند که آثار هنری و معماری در بستر آن‌ها پدید آمده‌اند. به باور او، هر اثر هنری باید در بستر زمان و مکان خود فهم شود و از این رهگذر تاریخ‌نگاری هنر فراتر از تحلیل فرم‌های بصری خواهد بود. آدامز بر روابط میان هنر، فرهنگ و جامعه تأکید دارد و آثار هنری را حامل پیام‌هایی از هویت، اعتقادات و ارزش‌های اجتماعی می‌داند. او همچنین بر تأثیر مفاهیمی همچون سیاست، اقتصاد و ایدئولوژی در فرایند خلق آثار هنری صحنه می‌گذارد و با این رویکرد، تلاش می‌کند مطالعه تاریخ هنر و معماری را فراگیرتر و جامع‌تر سازد. این شیوه سبب می‌شود مخاطبان بتوانند درکی ژرف‌تر از مفاهیم نهفته و زمینه‌های شکل‌گیری آثار هنری به‌دست آورند.

شکل ۱

روش‌شناسی‌های ممکن در پژوهش تاریخ هنر و معماری از دیدگاه لوزی آدامز

روش‌شناسی‌های ممکن در پژوهش تاریخ هنر و معماری از دیدگاه لوزی آدامز:				
روانکاوانه	نشانه‌شناسانه	زندگینامه‌ای	زمینه‌ای	آیکونولوژیک
				شکل‌گرایانه

آیکونولوژی از دیدگاه پانوفسکی

پانوفسکی آیکونولوژی را در سه سطح مطرح می‌کند (Panofsky, 1955):

سطح ظاهری: بررسی اشکال و نشانه‌های ظاهری که معمولاً شامل شناسایی موضوعات، شخصیت‌ها و عناصر بصری است.

سطح مفهومی: تحلیل معانی فرهنگی و اجتماعی مرتبط با نشانه‌ها و نمادها.

سطح بافت تاریخی: بررسی تأثیرات زمان، جغرافیا و فرهنگ بر آثار هنری.

این رویکرد به پژوهشگران کمک می‌کند تا به مفاهیم عمیق‌تری از باورها، فرهنگ و هویت اجتماعی دست یابند (Panofsky, 1955).

اهمیت آیکونولوژی در مطالعات هنر و معماری

آیکونولوژی با تأکید بر تحلیل مفاهیم و نشانه‌ها، به پژوهشگران امکان می‌دهد به فهم جامع‌تری از آثار هنری و معماری برسند. این روش در تحلیل هویت فرهنگی و اجتماعی جوامع مختلف نیز نقش چشمگیری دارد. با توجه به همبستگی عمیق هنر و معماری با عوامل فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، آیکونولوژی امکان کشف معانی پنهان و پیچیده‌تر را در این آثار فراهم می‌سازد (Belting, 2001). در حوزه معماری، رویکرد آیکونولوژی می‌تواند معانی نهفته در عناصر تزئینی و فرم‌های معماری را در گذر زمان تحلیل کند. به‌عنوان مثال، تحلیل تزئینات نمای خانه‌های قاجاری می‌تواند درک بهتری از هویت ملی ایرانی و ارزش‌های اجتماعی و مذهبی آن دوران ارائه دهد (Namvar, 2009). بنابراین، آیکونولوژی نه فقط یک روش تحقیق، بلکه ابزاری برای برقراری ارتباطی مؤثرتر میان هنر و فرهنگ است و می‌تواند پژوهشگران را به درک عمیق‌تری از جنبه‌های فرهنگی و تاریخی آثار برساند (Friedländer, 2002).

تحلیل تزئینات در معماری با رویکرد آیکونولوژی

تزئینات یکی از مؤلفه‌های برجسته معماری تاریخی ایران است و ریشه‌شناسی الگوهای تزئینی می‌تواند دیدگاهی کلی از معماری این سرزمین ارائه کند. این تزئینات شامل عناصر متنوع (کوچک و بزرگ) با مصالح مختلف و در اشکال هندسی یا انتزاعی هستند و بخشی مهم از معماری دوره‌های گوناگون ایران را شکل می‌دهند (Moghadam, 2022; Moghadamzad, 2023). تحلیل تزئینات در معماری با رویکرد

آیکونولوژی، به‌ویژه در خانه‌های قاجاری، زمینه را برای مطالعاتی عمیق‌تر در زمینه‌های بصری و معنایی مهیا می‌سازد. این پژوهش در پی کشف و تحلیل مؤلفه‌های مختلف تزیینات است که هم شامل زیبایی‌شناسی و هم هویت فرهنگی-تاریخی می‌شود (Khatibi, 2006). در این راستا، رویکرد آیکونولوژی به‌عنوان ابزاری تحلیلی، به ما کمک می‌کند تا نشانه‌ها و معانی نهفته در تزیینات را دقیق‌تر بررسی کرده و ارتباط آن‌ها با هویت جامعه را عمیق‌تر درک کنیم (Panofsky, 1991).

تحلیل ظاهری

این مولفه شامل بررسی ویژگی‌های بصری و ساختاری تزیینات است. در این بخش، به جزئیات طراحی، رنگ و الگوهای به‌کاررفته در تزیینات توجه می‌شود. به‌عنوان مثال، استفاده از کاشی‌های معرق و نقوش گیاهی در نمای خانه‌های قاجاری نه‌تنها به زیبایی فضا می‌افزاید، بلکه نمایانگر روابط فرهنگی و اجتماعی آن دوران است (Sadiqi, 2010). این تحلیل به ما کمک می‌کند تکنیک‌های به‌کاررفته و تأثیر آن‌ها بر تجربه بصری مخاطب را بهتر درک کنیم.

تحلیل مفهومی

در این بخش، معانی و نشانه‌های نهفته در تزیینات بررسی می‌شود. تلاش بر آن است تا ارتباطات فرهنگی و اجتماعی موجود در این آثار شناسایی و تفسیر شود (Khosravi, 2018). برای مثال، نشانه‌های مذهبی و اجتماعی موجود در تزیینات می‌تواند نمایانگر باورها و ارزش‌های جامعه قاجاری باشد. این تحلیل به ما امکان می‌دهد علاوه بر زیبایی‌شناسی، به معانی عمیق‌تری که در پس این تزیینات پنهان است، دست پیدا کنیم.

بافت تاریخی

در این مرحله، تأثیرات تاریخی و اجتماعی بر شکل‌گیری تزیینات مورد کنکاش قرار می‌گیرد. این رویکرد، ما را در فهم دقیق‌تر شرایط تاریخی و فرهنگی دوران ساخت این خانه‌ها یاری می‌کند (Azad, 2019). برای نمونه، تحولات سیاسی و اجتماعی در دوره قاجار، نظیر تأثیرات غرب‌زدگی و مدرنیته، می‌توانسته بر طراحی و اجرای تزیینات این دوره تأثیر بگذارد. درک این بستر تاریخی سبب می‌شود بین تزیینات و شرایط اجتماعی-سیاسی آن زمان پیوند عمیق‌تری برقرار شود.

ارزش‌یابی مؤلفه‌ها

در این مرحله، هر کدام از مؤلفه‌ها براساس معیارهایی نظیر تأثیرگذاری، هم‌خوانی با هویت فرهنگی-تاریخی و زیبایی‌شناسی ارزیابی می‌شوند (Khosravi, 2018). این ارزش‌یابی در تشخیص نقاط قوت و ضعف تزیینات و همچنین درک میزان تأثیر آن‌ها بر هویت معماری مؤثر است. برای مثال، یک تزیین خاص ممکن است به دلیل ارتباط عمیق‌تر با فرهنگ و تاریخ محلی، ارزش بیشتری در مقایسه با دیگر تزیینات داشته باشد.

چیدمان مؤلفه‌ها

مؤلفه‌ها به‌صورت هم‌زمان و در تعامل با یکدیگر بررسی می‌شوند. برای نمونه، تحلیل ظاهری می‌تواند درک مفاهیم عمیق‌تری را در تحلیل مفهومی فراهم کند و بافت تاریخی نیز بسترساز تفسیر دقیق‌تر معنای این مؤلفه‌ها است (Khatibi, 2006). این هم‌کنش میان مؤلفه‌ها منجر به کشف روابط پیچیده‌تری میان هنر، فرهنگ و معماری می‌شود. در نتیجه، تصویری جامع و منسجم از تزیینات و تأثیر آن‌ها بر هویت معماری به دست می‌آید.

برچسب مفهومی و معماری هویت‌گرا

فرایند تحلیلی فوق به تعیین برچسب‌های مفهومی برای هر خانه می‌انجامد. این برچسب‌ها می‌توانند به‌عنوان نماینده هویت فرهنگی و تاریخی هر خانه تلقی شوند و امکان تمرکز بر ویژگی‌های منحصربه‌فرد هر فضا را در طراحی‌های آینده فراهم کنند. با استفاده از تحلیل‌ها و جمع‌بندی‌های به‌دست‌آمده، می‌توان الگوهای مشترک و تمایزهای خاص در معماری هر خانه را شناسایی کرد و متناسب با آن‌ها، برچسب‌های مفهومی را تدوین نمود (Azad, 2019). این برچسب‌های مفهومی به معماران و طراحان یاری می‌رساند تا در جریان طراحی، به هویت فرهنگی و تاریخی فضاها احترام بگذارند و فضاهایی بیافرینند که ضمن توجه به زیبایی‌شناسی، به احیای هویت‌های فرهنگی و تاریخی نیز کمک کنند. از این رهگذر، معماری هویت‌گرا به رویکردی بدل می‌شود که فضاهایی را فراهم می‌آورد تا افراد بتوانند با تاریخ و فرهنگ خود ارتباطی مؤثر برقرار کنند و احساس تعلق بیشتری نسبت به محیط زندگی خویش داشته باشند.

شکل ۲

شناسایی نشانه‌های حاوی معنا در نمای کالبد خانه‌های تاریخی با رویکرد آروین یانوفسکی (مراتب سه‌گانه: سه گام کیفی پژوهش)

روش توصیف پیش آیکونوگرافیک	روش تحلیل آیکونوگرافیک	روش تفسیر آیکونولوژیک
<ul style="list-style-type: none"> ابزار تجربه‌ی عملی اصول اصلاحی تاریخ سبک‌ها 	<ul style="list-style-type: none"> ابزار، تاریخ ادبی یا سنت شفاهی اصول اصلاحی، تاریخ گونه‌ها 	<ul style="list-style-type: none"> ابزار، تمایلات ذهن بشر اصول اصلاحی تاریخ نشانه‌های فرهنگی یا نمادها

مطالعات و بررسی‌ها بر اساس نمونه‌های موردی

تحلیل تزئینات نمای خانه‌های قاجاری

تحلیل تزئینات نمای خانه‌های قاجاری، فرایندی است که در آن نحوه استفاده از فرم‌ها و نمادها در تزئینات مختلف مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. این بررسی ممکن است شامل مطالعه شکل‌ها، نقش‌ها و رنگ‌ها باشد تا مشخص شود این عناصر چگونه به هویت فرهنگی، اجتماعی و مذهبی آن دوران اشاره دارند. نتایج چنین تحلیلی می‌تواند به درک عمیق‌تری از تأثیرات فرهنگی طی گذر زمان کمک کند. معماری دوره قاجار در ایران، با تلفیقی از سبک‌های گوناگون و متأثر از واقعیت‌های تاریخی، سیاسی و اجتماعی — نظیر گرایش به غرب و ورود تکنولوژی‌های نوین — بازسازی شده است (Rahmati, 2022). خانه‌های قاجاری نیز با به‌کارگیری هم‌زمان عناصر سنتی و مدرن، در مقام تجلی‌گاه هویت و فرهنگ شهری شناخته می‌شوند و تزئینات نمای آن‌ها نه تنها از جنبه‌های زیبایی‌شناسانه حائز اهمیت است، بلکه از مفاهیم و معانی ژرف‌تری حکایت دارد (Hosseini, 2023a, 2023b).

۱. تحلیل تزئینات نمای خانه دبیرالملک با روش توصیف پیش‌آیکونوگرافیک

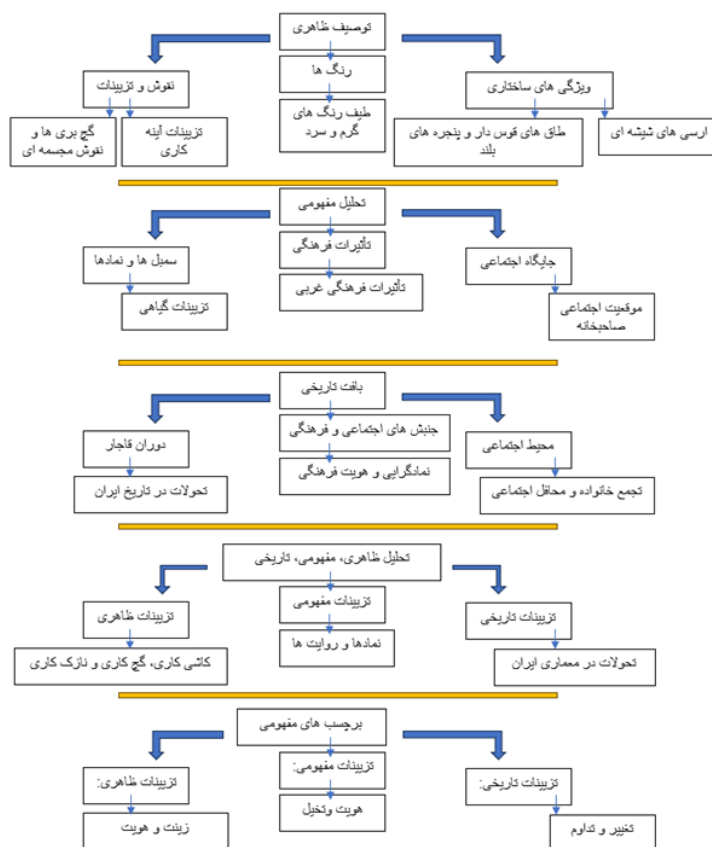
شکل ۳

نمای خانه دبیرالملک

شکل ۴

تحلیل خانه دبیرالملک

توصیف ظاهری

در این مرحله، تحلیل ظاهری تزئینات نمای خانه دبیرالملک مدنظر قرار می‌گیرد. نمای این خانه با گچ‌بری‌ها و نقوش مجسمه‌ای تزئین شده که طرح‌های گیاهی، خطوط منحنی و الگوهای هندسی را دربرمی‌گیرد. این آراستگی، روابط میان هنر، فرهنگ و معماری را به‌صورت پیچیده‌ای منعکس می‌سازد. همچنین، وجود آینه‌کاری به‌عنوان یکی از ویژگی‌های بارز خانه‌های قاجاری، بر غنای بصری آن افزوده است (Rahmati, 2022).

رنگ‌ها: رنگ‌های گرم و سرد نظیر فیروزه‌ای، سرخ و سفید در تزئینات خانه دبیرالملک به کار رفته‌اند. این رنگ‌ها احساس نشاط و سرزندگی را منتقل کرده و با سمبل‌های فرهنگی و اجتماعی آن دوران همخوانی دارند. برای نمونه، قرمز و زرد در فرهنگ قاجاری معانی مرتبط با خوشبختی و ثروت را به ذهن متبادر می‌سازند (Safai, 2021).

ویژگی‌های ساختاری: در نمای این خانه، طاق‌های قوس‌دار و پنجره‌های بلند به چشم می‌خورد که در کنار ارسی‌های شیشه‌ای، نورپردازی طبیعی را تسهیل می‌کنند (Ahmad, 2014). ترکیب این عناصر بر جلوه‌ی کلی بنا و حس فضایی آن تأثیر بسزایی دارد.

تحلیل مفهومی

سمبل‌ها و نمادها: تزئینات گیاهی، نمادی از باروری و حیات در هنر اسلامی به‌شمار می‌روند (Kazemi, 2016). این نشانه‌ها، هویت فرهنگی و اجتماعی صاحب‌خانه را بازتاب می‌دهند و بیانگر جهان‌بینی ساکنان آن هستند.

تأثیرات فرهنگی: ترکیب نقوش سنتی با برخی عناصر جدید، نمایانگر تأثیرات فرهنگی غرب در طراحی بناهای قاجاری است (Ashtiani, 2013). این تلفیق، گویای دوره‌ای است که در آن جامعه ایرانی با جریان‌های نوین جهانی آشنا می‌شد.

جایگاه اجتماعی: خانه دبیرالملک متعلق به یکی از مقامات ارشد بوده و از این رو، تزئینات نمایانگر جایگاه اقتصادی و فرهنگی صاحب‌خانه است. جلوه‌های بصری و هنری بنا همچنین منعکس‌کننده قدرت و نفوذ اجتماعی مالک آن است (Moghadam, 2022).

بافت تاریخی (دوران قاجار)

تحولات دوره قاجار: قاجاریه به‌واسطه‌ی ثروت و فرهنگ غنی، نمودهایی از دگرگونی در هنر و معماری را از خود به جای گذاشته است (Ahmadi, 2014). در این دوران، تحولات اجتماعی و سیاسی باعث شکل‌گیری ترکیبی از سنت و مدرنیته شد.

جنبش‌های اجتماعی و فرهنگی: در این برهه، معماری ابزار نشان‌دادن هویت ملی و فرهنگی به‌حساب می‌آمد و خانه‌های قاجاری مراکز تجمع خانواده و اصحاب قدرت به‌شمار می‌رفتند. این تزئینات باعث تقویت هویت جمعی و احساس تعلق به جامعه می‌شدند (Hosseini, 2023a, 2023b).

جمع‌بندی: تحلیل ظاهری، مفهومی و تاریخی خانه دبیرالملک

تزئینات ظاهری: کاشی‌کاری، گچ‌بری و نازک‌کاری‌های چوبی، نمودهای هنری شاخصی هستند که موقعیت اجتماعی و فرهنگی صاحب‌خانه را بازتاب می‌دهند (Shafiei & Zahedi, 2021a, 2021b).

تزئینات مفهومی: نقوش گیاهی و حیوانی، بیانگر باورها و سنت‌های جامعه بوده و پیوند انسان با طبیعت را نشان می‌دهند (Sharifi, 2018).

تزئینات تاریخی: روند تحول معماری دوره قاجار را بروز داده و نشانه‌هایی از دگرگونی‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را در دل خود جای داده‌اند (Amini & Paknia, 2020).

در پایان، براساس این تحلیل، سه برجسب مفهومی برای هر بُعد خانه دبیرالملک ارائه می‌شود:

- تزئینات ظاهری: «زینت و هویت»

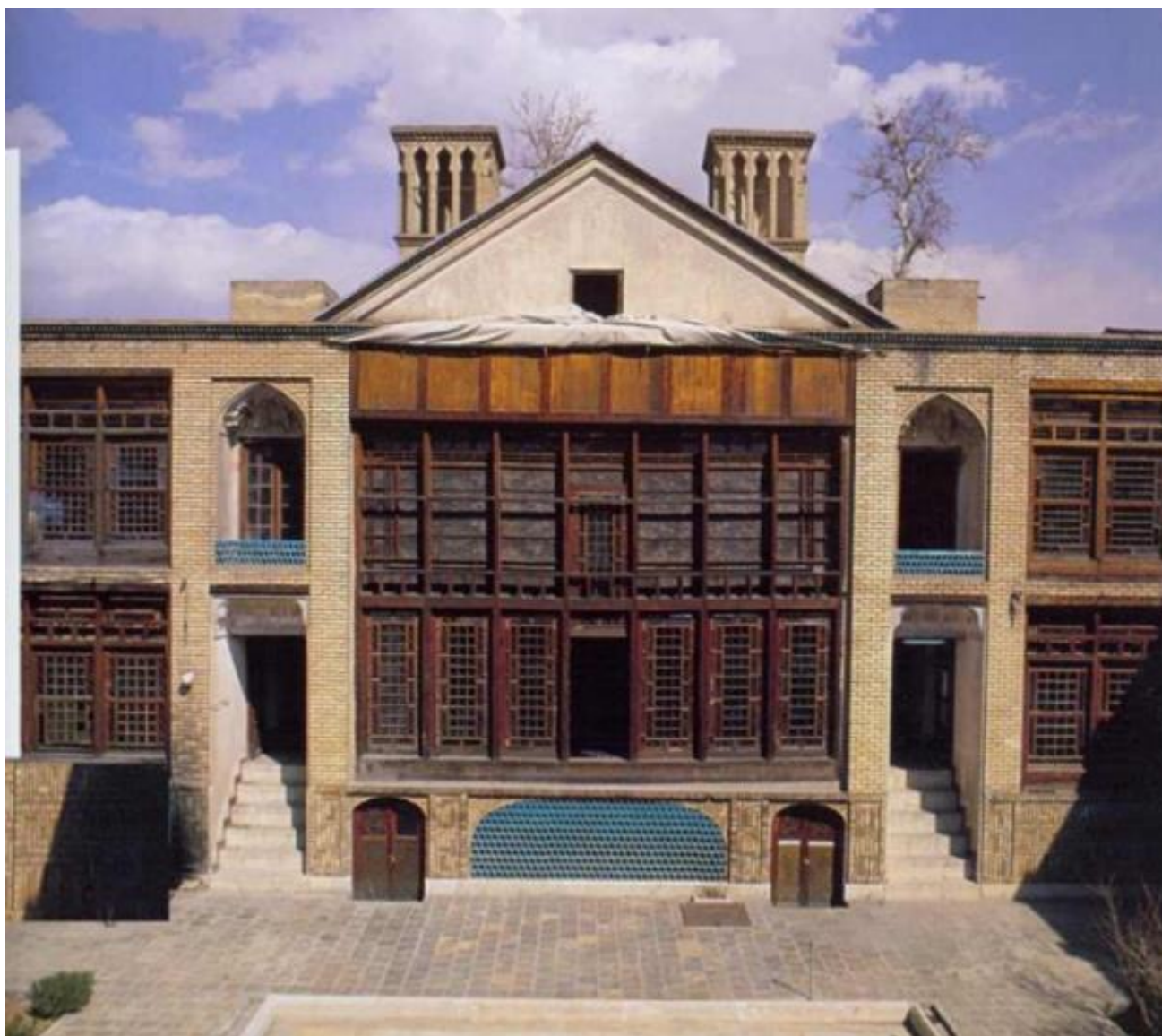
- تزئینات مفهومی: «هویت و تخیل»

- تزئینات تاریخی: «تغییر و تداوم»

۲. تحلیل تزئینات خانه قوام‌الدوله (وثوق) با روش توصیف پیش‌آیکونوگرافیک

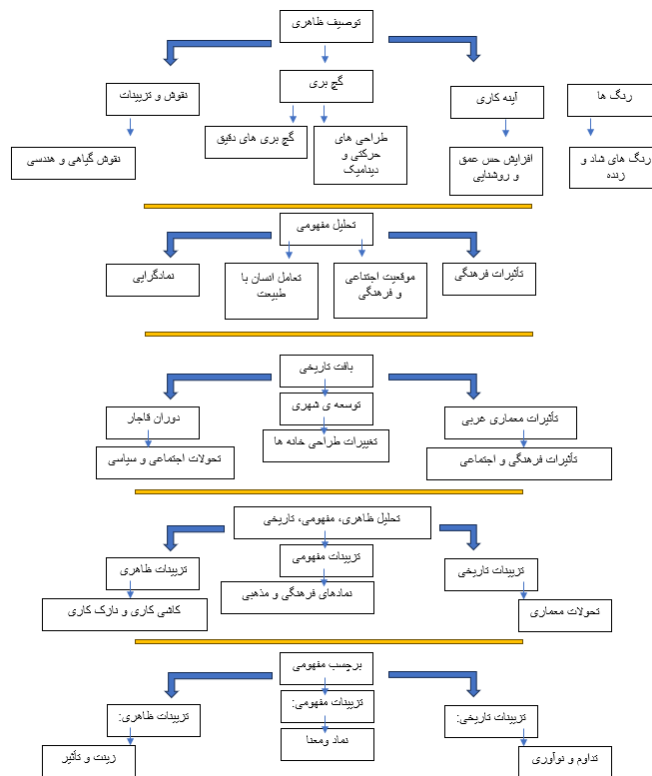
شکل ۵

نمای خانه قوام‌الدوله

شکل ۶

تحلیل خانه قوام/الدوله

تحلیل ظاهری

نقوش و تزئینات: نمای خانه قوام/الدوله با گچ‌بری‌ها، خوش‌نویسی‌ها و آینه‌کاری‌ها زینت یافته و این عناصر به زیبایی و شکوه بنا دامن زده‌اند. نقوش گیاهی و هندسی در گچ‌بری‌ها کاملاً مشهود است و حسی از ظرافت را القا می‌کند (Kazemi, 2016).

گچ‌بری: گچ‌بری‌های نما، به‌ویژه در سردر و بخش اصلی، با طراحی‌های دقیق و جزئیات ظریف همراه است و حس پویایی و هنر را منتقل می‌کند.

آینه‌کاری: استفاده از آینه، چه در فضای داخلی و چه در بخش‌هایی از نمای خارجی، باعث ایجاد عمق و افزایش نور در فضا می‌شود (Ahmadi, 2014).

رنگ‌ها: رنگ‌های زنده‌ای چون قرمز، زرد و فیروزه‌ای نیز به کار رفته‌اند که نمادی از خوشبختی و ثروت در فرهنگ قاجاری به‌شمار می‌روند. فیروزه‌ای نیز اغلب نمادی از آرامش و کمال تلقی می‌شود (Alizadeh, 2021; Alizadeh & Sadat, 2021; Hosseini, 2022, 2023a, 2023b).

تحلیل مفهومی

نمادگرایی تزئینات: نقوش گیاهی در هنر اسلامی، نماد حیات و باروری محسوب می‌شوند و پیوند عمیق انسان با طبیعت را بیان می‌کنند (Azarnoosh, 2023; Koosha, 2020).

جایگاه اجتماعی و فرهنگی: خانه قوام‌الدوله به‌عنوان ملکی از خاندان‌های اصیل قاجاری، تجسمی از شأن اجتماعی و قدرت اقتصادی آن خانواده بود (Kazemi, 2016).

تأثیرات فرهنگی: تزئینات نمای بنا حاوی تأثیرات فرهنگی و اجتماعی دوران قاجار و ظهور جریان‌های غربی در این دوران است (Ahmadi, 2014).

بافت تاریخی

دوره قاجار: قاجاریه از مهم‌ترین ادوار تاریخی ایران محسوب می‌شود که تحولات عمده‌ای را در حوزه هنر و معماری تجربه کرده و آثار آن هنوز در بناهای شهری قابل مشاهده است (Hosseini, 2022).

توسعه شهری و تحولات اجتماعی: در این دوران، افزایش جمعیت شهری بر طراحی خانه‌ها و نمادهای فرهنگی تأثیر گذاشت؛ به‌طوری که نما و تزئینات از ظرافت بیشتری برخوردار شدند و زمینه‌ای برای ایجاد فضاهای تعامل اجتماعی فراهم آمد (Rezai & Hamdani, 2023).

تأثیرات معماری غربی: بخشی از معماری قاجار از سنت‌های اروپایی نیز تأثیر پذیرفت که در جزئیات تزئینی خانه قوام‌الدوله نمود دارد (Kazemi, 2016).

جمع‌بندی: تحلیل ظاهری، مفهومی و بافت تاریخی خانه قوام‌الدوله

تزئینات ظاهری: کاشی‌کاری، گچ‌بری‌های ماهرانه و نازک‌کاری‌های چوبی از شاخصه‌های برجسته‌ی این بنا به‌شمار می‌روند و ذوق هنری معماران دوره قاجار را به رخ می‌کشند (Salehi, 2023).

تزئینات مفهومی: نمادهای مذهبی و فرهنگی، روایتگر داستان‌ها و اعتقادات جمعی جامعه آن دوران هستند (Sharifi, 2018).

تزئینات تاریخی: نشان‌دهنده‌ی تحولات معماری و اجتماعی دوره قاجار و تأثیر سیاست و فرهنگ غربی بر سبک‌های ساختمانی آن زمان‌اند (Amini & Paknia, 2020).

در پایان، سه برجسب مفهومی زیر برای هر بُعد از بنای قوام‌الدوله ارائه می‌شود:

- تزئینات ظاهری: «زینت و تأثیر»
- تزئینات مفهومی: «نماد و معنا»
- تزئینات تاریخی: «تداوم و تغییر»

۳. تحلیل تزئینات خانه کوچه فیروزکوهی (مطلق) با روش توصیف پیش آیکونوگرافیک

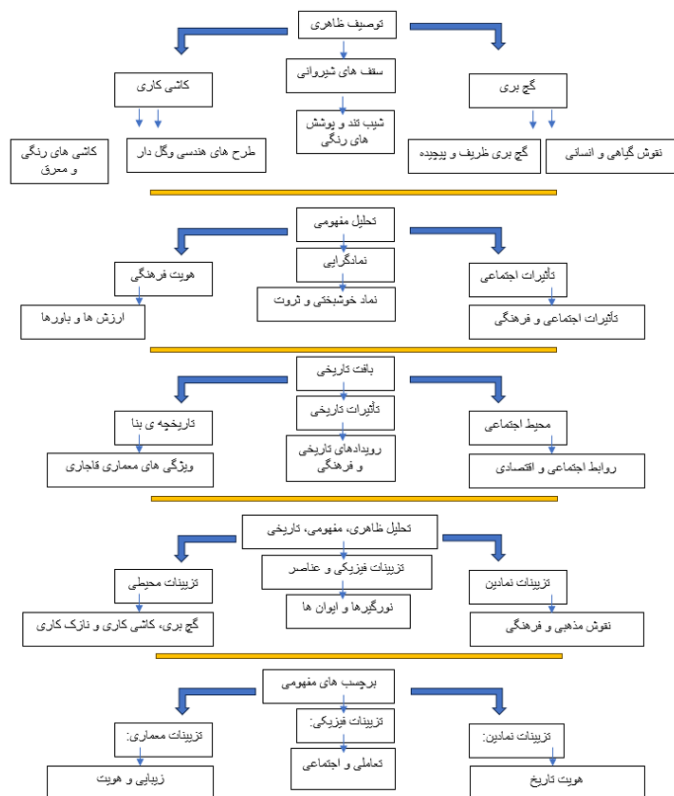
شکل ۷

نمای خانه کوچه فیروزکوهی

شکل ۸

تحلیل خانه کوچه فیروزکوهی

توصیف ظاهری

تزیینات نمای خانه کوچه فیروزکوهی: این بنا از عناصر متعددی تشکیل شده است که هم بر زیبایی و هم بر هویت آن تأثیر می‌گذارند.

کاشی‌کاری: استفاده از کاشی‌های رنگین و معرق در بالای درها و پنجره‌ها، نشان‌دهنده‌ی ذوق هنری عصر قاجار است و اغلب با طرح‌های هندسی یا گل‌دار همراه می‌شود (Mousavi, 2023).

گچ‌بری: گچ‌بری‌های ظریف و پیچیده، به‌ویژه در اطراف درها و پنجره‌ها، شاهده‌ی بر مهارت هنرمندان آن دوران بوده و روایتگر داستان‌های فرهنگی و اجتماعی است (Sharifi, 2018).

سقف‌های شیروانی: شیب تند و پوشش‌های رنگی این سقف‌ها، جلوه‌ای متفاوت به بنا می‌دهد و از لحاظ عملکردی نیز در اقلیم شهری کارآمد است (Yaghmaei, 2015).

تحلیل مفهومی

هویت فرهنگی: تزیینات نمای خانه، ارزش‌ها و سنت‌های جامعه قاجاری را منعکس می‌کند و گویای هویت فرهنگی و اجتماعی ساکنان آن است (Amini & Paknia, 2020).

نمادگرایی: عناصر تزیینی، گاه نماد مفاهیمی خاص به‌شمار می‌روند؛ برای مثال، کاشی‌کاری‌های رنگی می‌تواند خوشبختی و شادابی را تداعی کند، در حالی که گچ‌بری‌های پیچیده نشان‌دهنده ثروت و قدرت ساکنان است (Sadeghi, 2016).

تأثیرات اجتماعی: سبک‌های تزیینی به کار رفته، منعکس‌کننده‌ی تغییرات اجتماعی و سیاسی دوران قاجار است (Sharifi, 2018).

بافت تاریخی

تاریخچه بنا: خانه کوچه فیروزکوهی در دوره قاجاریه ساخته شده و ویژگی‌های معماری متداول آن عصر را به‌خوبی به نمایش می‌گذارد (Amini & Paknia, 2020).

تأثیرات تاریخی: رویدادهای تاریخی نظیر جنگ‌ها یا تغییرات سیاسی، می‌توانستند در سبک‌های تزیینی اثرگذار باشند و این دگرگونی‌ها در نمای خانه قابل مشاهده است (Ahmadi, 2022).

محیط اجتماعی: خانه‌های قاجاری اغلب در بافت‌های شهری یا محله‌های مشخصی شکل می‌گرفتند که بازتاب‌دهنده روابط اجتماعی و اقتصادی ساکنان بود (Sharifi, 2018).

جمع‌بندی: تحلیل ظاهری، مفهومی و بافت تاریخی خانه کوچه فیروزکوهی

تزیینات معماری: سطوح گچ‌بری، کاشی‌کاری‌های رنگین و نازک‌کاری‌های چوبی، هم در ارتقای زیبایی و هم در روایت هنر معماران قاجاری نقش مهمی دارند (Shafiei & Zahedi, 2021a, 2021b).

تزیینات فیزیکی و عناصر محیطی: نمای ساختمان، نورگیرها و بالکن‌ها به نیازهای اقلیمی و انسانی پاسخ می‌دهند و بستر تعاملات اجتماعی را فراهم می‌سازند (Sharifi, 2018; Yaghmaei, 2015).

تزیینات نمادین: نقوش مذهبی و فرهنگی، پیوند میان تاریخ، فرهنگ و مفاهیمی همچون ایمان و سنت را به نمایش می‌گذارند. این عناصر در مخاطب، حس تعلق تاریخی ایجاد می‌کنند (Amini & Paknia, 2020).

سه برجسب مفهومی برای هر بخش اصلی این بنا عبارت‌اند از:

- تزئینات معماری: «زیبایی و هویت»
  - تزئینات فیزیکی و عناصر محیطی: «تعاملی و اجتماعی»
  - تزئینات نمادین: «هویت و تاریخ»
۴. تحلیل تزئینات خانه امام جمعه با روش توصیف پیش‌آیکونوگرافیک

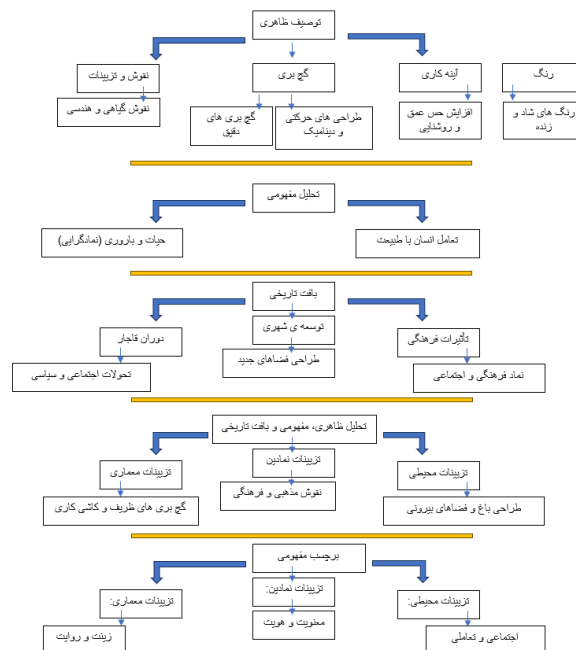
شکل ۹

نمای خانه امام جمعه

شکل ۱۰

تحلیل خانه امام جمعه

توصیف ظاهری

نقوش و تزیینات: نمای خانه امام جمعه، با گچ‌بری‌ها، خوش‌نویسی‌ها و آینه‌کاری‌ها آراسته شده و حضور عناصر معماری خاص دوره قاجاری در آن مشهود است (Kazemi, 2016).

گچ‌بری: گچ‌بری‌های دقیق در بخش سردر و نمای اصلی به طرز هنرمندانه انجام شده و حس پویایی و ظرافت را در بنا برمی‌انگیزد (Ahmadi, 2014).

آینه‌کاری: بهره‌گیری از آینه‌کاری در بعضی قسمت‌های داخلی و نمای بیرونی، به افزایش درخشندگی و القای عمق فضایی کمک می‌کند (Hosseini, 2022).

رنگ‌ها: در این خانه نیز نظیر بسیاری از بناهای قاجاری، رنگ‌های شاد و زنده همچون قرمز، زرد و فیروزه‌ای به کار رفته‌اند که علاوه بر القای حس خوشبختی و ثروت، جلوه‌ای از اصالت و شکوه فرهنگی را نمایش می‌دهند (Kazemi, 2016).

تحلیل مفهومی

نمادگرایی (حیات و باروری): نقوش گیاهی نمایانگر حیات، زایش و باروری در فرهنگ اسلامی – ایرانی هستند و اهمیت پیوند انسان با طبیعت را بازگو می‌کنند (Moghadamzad, 2023).

تعامل انسان با طبیعت: نقوش گیاهی، بیانگر جهان‌بینی مردم آن دوران و احترام به طبیعت و مواهب آن است (Ahmadi, 2014). دوران قاجار: اقتضات اجتماعی و سیاسی قاجاریه، هنر و معماری آن دوره را شکل داده و در سبک‌های نوآورانه و گاه غرب‌گرایانه متجلی شده است (Hosseini, 2023a, 2023b).

توسعه شهری: خانه امام جمعه نیز در مقام نمادی از معماری قاجاری، به نیازهای اجتماعی و فرهنگی جامعه پاسخ می‌دهد و فضایی پویا برای ارتباطات مردمی فراهم می‌کند (Mousavi, 2023).

تأثیرات فرهنگی: این بنا، به‌عنوان نمادی فرهنگی و اجتماعی در جامعه قاجاری، نشانگر ذوق هنری و تأثیرات متقابل فرهنگ ایرانی و غربی است (Kazemi, 2016).

جمع‌بندی: تحلیل ظاهری، مفهومی و بافت تاریخی خانه امام جمعه

تزیینات معماری: شامل گچ‌بری‌های ظریف، کاشی‌کاری‌های سنتی و مشبک‌کاری‌های چوبی که ذوق و هنر دوره قاجاری را بازتاب می‌دهند (شفیعی و زاهدی، ۲۰۲۱). گچ‌بری‌های پرکار و زیبای این بنا، هویت اسلامی-ایرانی را نیز متبلور می‌سازد (Sharifi, 2018).

تزیینات نمادین: نقوش مذهبی و فرهنگی، تمثیلی از معانی عمیق‌تری نظیر ارتباط میان جهان مادی و معنوی هستند (Alizadeh, 2020; Alizadeh & Sadat, 2021; Amini & Paknia, 2020). این عناصر به تجسم بُعد معنوی زندگی ساکنان کمک می‌کنند.

تزیینات محیطی: طراحی باغ و فضای بیرونی، احساس ارتباط با طبیعت و تعامل اجتماعی را تقویت می‌کند (Sadeghi, 2016; Yaghmaei, 2015). حضور این فضاها، به شکل‌گیری و تقویت روح جمعی و ایجاد بستری برای هم‌نشینی و گفت‌وگو یاری می‌رساند.

خروجی این پژوهش، تولید برجسب‌های مفهومی جدیدی است که درک بهتری از هویت فرهنگی فراهم می‌آورد. به‌طور کلی، برای دستیابی به معماری هویت‌گرا، ضروری است که عناصر کلیدی با توجه به فهم عمیق از هویت فرهنگی شناسایی شوند و از رویکردهای تحلیلی مانند آیکونولوژی بهره‌برداری شود.

جدول ۱

جدول تشریح و بازخوانی مؤلفه‌های مفهومی در معماری

مؤلفه‌های مفهومی و تشریح مؤلفه‌ها	بازخوانی مؤلفه‌ها در معماری
۱. زینت و تأثیر زینت و تأثیر به زیبایی‌هایی اشاره دارد که از طریق تزئینات ظاهری مانند گچ‌بری، کاشی‌کاری و نازک‌کاری‌های چوبی در محیط ایجاد می‌شوند و پیام‌های خاصی را منتقل می‌کنند.	بیان فرهنگی: استفاده از الگوها و فرم‌های طراحی که مقاصد فرهنگی و اجتماعی ساکنان را منعکس کند. تلفیق تزئینات و کارکرد: تزئیناتی که به جنبه‌های کارکردی پاسخ می‌دهند، مانند: بهبود جریان نور طبیعی.
۲. نماد و معنا نماد و معنا به تزئیناتی اشاره دارد که برای انتقال مفاهیم خاص طراحی شده‌اند، مانند: رنگ‌ها و الگوهایی که با مذهب یا فرهنگ خاصی مرتبط هستند.	خلق فضایی با معنی: استفاده از نمادها برای روایت داستان‌ها و افسانه‌های محلی استفاده از مفاهیم عمیق: تشویق کاربران به تفکر دربارهٔ هویت شخصی و اجتماعی خود
۳. تداوم و نوآوری این مفهوم به تعامل بین تغییرات تاریخی و تداوم سنت‌ها اشاره دارد. زینت و هویت به رابطهٔ بین زیبایی‌های ظاهری یک فضا و هویت اجتماعی و فرهنگی ساکنان اشاره دارد.	ادغام سنت و مدرن: ترکیب اجزای مدرن با تزئینات تاریخی فضاهای یادمانی: خلق فضاهایی که به یادآوری تاریخ و فرهنگ کمک کنند.
۴. هویت و تخیل این مفهوم به ارتباط تزئینات مفهومی با تخیل و خلق هویت جدید اشاره دارد.	خلق تجربیات عمیق: طراحی فضاهای هنری و فرهنگی که به تجربه تخیل کمک می‌کند. استفاده از تزئینات تخیلی و انتزاعی
۵. زینت و هویت زینت و هویت به رابطهٔ بین زیبایی‌های ظاهری یک فضا و هویت اجتماعی و فرهنگی ساکنان اشاره دارد.	اندیشمندی در انتخاب مواد: انتخاب مواد بر اساس هویت فرهنگی خاص ایجاد طرح‌هایی که زیبایی‌های محلی را به تصویر بکشند.
۶. تداوم و تغییر این مفهوم به تداوم عناصر تاریخی و تغییرات در زمان اشاره دارد.	استفاده از مواد بومی و تکنیک‌های سنتی: ترکیب با نوآوری‌های معاصر فضاهای کاربری: طراحی فضاهایی برای مقاصد مختلف در طول زمان
۷. زینت و روایت زینت و روایت به زیبایی ظاهری و بیان داستان‌ها از طریق تزئینات معماری اشاره دارد.	استفاده از الگوها و طرح‌های خاص: روایت تاریخ یا داستان‌های فرهنگی. طراحی نماهایی با جزئیات هنری
۸. معنویت و هویت این مفهوم به ارتباط تزئینات معماری و باورهای معنوی یا اجتماعی ساکنان اشاره دارد.	خلق فضایی با تزئینات نمادین: انتخاب مناسب برای فضاهای مذهبی ایجاد فضاهایی با نور و رنگ برای تقویت احساس معنویت
۹. زیبایی و هویت زیبایی و هویت به ارتباط زیبایی ظاهری فضا و هویت ساکنان اشاره دارد.	طراحی نمای ساختمان‌ها با توجه به زیبایی‌شناسی محلی ایجاد فضاهای داخلی با ارتباط بصری و احساسی با ساکنان
۱۰. تعاملی و اجتماعی این مفهوم بر اهمیت تعامل و ارتباطات اجتماعی در طراحی فضاهای عمومی تأکید دارد.	طراحی فضاهای باز و میدان‌های عمومی: تأثیر مثبت بر تعاملات اجتماعی استفاده از عناصر مانند نیمکت‌ها و باغ‌ها برای تشویق به فعالیت‌های گروهی
۱۱. هویت و تاریخ این مفهوم به ارتباط عمیق بین هویت فرد و تاریخ ناحیه اشاره دارد.	استفاده از تاریخچه و داستان‌های محلی: خلق فضاهایی با حسی از تاریخ و هویت طراحی تزئیناتی که مرتبط با زمان‌ها و رویدادهای مهم باشد.
۱۲. اجتماعی و تعاملی این مفهوم به تزئینات محیطی که به همکاری و تعامل اجتماعی کمک می‌کنند، اشاره دارد.	ایجاد فضاهای نیمه‌باز با عناصر اجتماعی: مانند باغ‌ها و کافه‌ها طراحی مسیره‌های پیاده‌روی و فضاهای سبز برای افزایش احساس امنیت و راحتی

نتیجه‌گیری

این پژوهش به بررسی خانه‌های قاجاری و تحلیل نشانه‌های معماری و نمادهای معنا ساز در نمای آن‌ها پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد که استفاده از برجسب‌های مفهومی در طراحی معماری می‌تواند به خلق فضاهای عمیق‌تر و تأثیرگذارتر کمک کند که نه تنها زیبا، بلکه با هویت و تاریخ محلی ارتباط برقرار کنند. این رویکرد به تقویت حس تعلق و تعامل اجتماعی در میان ساکنان کمک کرده و فضایی معنادار برای نسل‌های آینده ایجاد می‌کند.

روش آیکونولوژی آروین پانوفسکی به عنوان چارچوب تحلیلی برای توصیف، تحلیل و تفسیر تزیینات این خانه‌ها به کار رفته است. در این روش، سه گام اصلی در نظر گرفته شده است: ابتدا توصیف پیش آیکونوگرافیک تزیینات روکار نما از طریق تجربه عملی و مطالعه تاریخ سبک‌ها انجام می‌شود. سپس در مرحله تحلیل آیکونوگرافیک، با کمک تاریخ ادبی یا سنت شفاهی، به تحلیل تزیینات پرداخته می‌شود و در نهایت، در گام سوم، تفسیر آیکونولوژیک با مطالعه تاریخ نشانه‌های فرهنگی و نمادها صورت می‌گیرد. این روش به شناسایی دلالت‌های ضمنی عناصر طراحی کمک کرده و به تولید معماری هویت‌گرا می‌انجامد. ترکیب عناصر محلی و نمادین در طراحی تأثیر قابل توجهی بر تجربه استفاده‌کنندگان از فضا و بازتولید هویت فرهنگی دارد. این یافته‌ها به معماران پیشنهاد می‌کند که در طراحی‌های معاصر خود به استفاده از نمادها و فرم‌های محلی توجه بیشتری داشته باشند. همچنین، ضرورت بررسی عمیق‌تر تأثیرات تاریخی، اجتماعی و فرهنگی بر تزیینات معماران آینده و بازسازی هویت فرهنگی در معماری معاصر نیز مورد تأکید قرار گرفته است. در نهایت، برای دستیابی به طراحی معماری هویت‌گرا، لازم است که عناصر کلیدی بر پایه فهم عمیق از هویت فرهنگی شناسایی شوند و از رویکردهای تحلیلی مانند آیکونولوژی بهره‌برداری شود تا طراحی‌های مرتبط‌تر و مؤثرتری در ارتباط با جامعه هدف شکل گیرد.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Abdali, S. (2021). Identity in Architecture and Social Relations: A Contemporary Exploration. *Journal of Iranian Architectural Research*, 19(5), 90-110.
- Ahmadi, M. (2014). *The Art and Architecture of Qajar Period in Iran*. University of Tehran Press.
- Ahmadi, S. (2022). *History of Iranian Architecture: Social and Cultural Influences*. University Press.
- Alizadeh, M. (2021). Analyzing Symbolism in Qajar Architectural Decorations. *Journal of Art and Architecture*, 14(2), 47-58.
- Alizadeh, M., & Sadat, R. (2021). Analyzing Colors in Qajar Architectural Decorations: Exploring Meaning and Social Impact. *Journal of Art and Architecture*, 16(2), 49-60.
- Amini, M., & Paknia, A. (2020). Qajar Architecture: A Link between Culture and Art. *Journal of Art and Architecture*, 4(1), 25-45.
- Ashtiani, F. (2013). Iconography in Persian Art: A Study of Qajar Architecture. *Journal of Iranian Studies*, 5(2), 45-62.
- Azad, M. (2019). The Role of Decorative Arts in Shaping Iranian Identity. *Iranian Journal of Art and Architecture*.
- Azarnoosh, M. (2023). Symbolism in Islamic Art: A Comparative Study of Qajar House Decorations. *Journal of Arts and Crafts*, 15(3), 45-55.
- Bakhtiari, M., & Yousefi, F. (2022). Identity and Diversity in Islamic and Iranian Architectural Decorations. *Journal of Art and Architecture*, 11(3), 10-25.
- Belting, H. (2001). *An Anthropology of Images: Picture, Medium, Body*. Princeton University Press.
- Erfani, S. (2021). The Influence of Social Changes on Architectural Identity: A Study of Historic Contexts. *Journal of Architectural Research*, 16(4), 90-105.
- Friedländer, S. (2002). *Early Netherlandish Painting*. Yale University Press.
- Hosseini, M. (2022). Mirror Work: Transforming Spaces in Qajar Architecture. *Journal of Iranian Architecture*, 18(1), 88-99.
- Hosseini, M. (2023a). Environmental Elements and Identity Building in Contemporary Architecture. *Journal of Urban Planning*, 14(1), 50-70.
- Hosseini, M. (2023b). The Impact of Social Environment on the Architecture of Qajar Houses: A View on Collective Identity. *Journal of Sociology and Architecture*, 8(2), 92-102.
- Kasegar, S., & Sohrabzadeh, A. (2021). Decorations in Private and Public Spaces: Identity and Meaning. *Journal of Humanities*, 17(1), 30-45.
- Kazemi, S. (2016). Cultural Influences on Qajar Architecture: A Study of Historic Houses. *Journal of Islamic Architecture*, 5(1), 24-36.
- Khatibi, A. (2006). *The Architecture of the Qajar Period: A Study of the Cultural and Historical Context*. Tehran University Press.
- Khosravi, S. (2018). Cultural Identity and Architecture: The Case of Qajar Houses. *International Journal of Architectural Heritage*, 12(3), 345-360.
- Koosha, A. (2020). Interaction between Humans and Nature: Symbolism in Qajar Architectural Decorations. *Journal of Art Research*, 14(1), 39-50.
- Masoudi, A. (2022). Application of Semiotics in Analyzing Identity in Iranian Architecture. *Journal of Cultural Studies in Architecture*, 18(2), 105-125.
- Moghadam, A. R. (2022). Social and Political Architecture during the Qajar Era: The Role and Influence of Key Figures. *Journal of Iranian History*, 11(3), 88-97.
- Moghadamzad, H. (2023). Aesthetic and Semantic Directions of Qajar Decorations. *Journal of Art and Society*, 19(2), 43-54.
- Mohebi, J. (2020). Semiotic Analysis of Decorations in the Facades of Old Buildings. *Journal of Architecture and Social Sciences*, 19(5), 22-37.
- Mousavi, A. (2023). Architectural Transformations during the Qajar Period: Analyzing Iconic Houses. *Journal of Architecture and Art Research*, 11(4), 77-89.
- Namvar Motlagh, M. (2009). *Art and Architecture of the Qajar Period: Symbolism and Identity*. University of Art Publications.
- Nikfetrat, M., & Bitaraf, E. (2016). The Impact of Cultural Factors on Native Iranian Architecture from a Sustainability Perspective. *Art and Architecture Studies*, 4(4/5), 11-12.
- Nikfetrat, M., Bitaraf, E., Vaziei, M., Azizi, S., & Mousavi, H. (2018). Representation of Meaning in Architecture Using Umberto Eco's Semiotics Approach. Proceedings of the First National Conference on Iranian-Islamic City.
- Pakzad, M. (2016). Reading Architectural Texts: Towards a New Methodology. *Journal of Architectural Studies*, 10(2), 40-60.
- Panofsky, E. (1955). *Meaning in the Visual Arts*. University of Chicago Press.
- Panofsky, E. (1991). *Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*. Harper & Row.

- Rahmati, N. (2022). Architectural Spaces and Collective Memory Reinforcement: Comparing Old and New Cityscapes. *Journal of Architecture and Culture*, 15(4), 55-75.
- Rezai, N., & Hamdani, S. (2023). Urban Development and Social Transformations in the Qajar Era. *Journal of Social Research*, 10(3), 64-78.
- Sadeghi, S. (2016). History and Transformations of Qajar Architecture. *National Architecture Quarterly*, 2(1), 46-50.
- Sadiqi, M. (2010). Symbolism in Persian Architecture: A Historical Perspective. *Journal of Persian Studies*, 5(2), 45-67.
- Safai, S. (2021). Color and Meaning in Qajar Architecture: A Semiotic Approach. *Journal of Iranian Architecture*, 12(1), 27-38.
- Salehi, S. (2023). Decorative Elements in Tehran's Residential Architecture. *Cultural-Artistic Journal*, 15(2), 31-42.
- Shafiei, N., & Zahedi, M. (2021a). Aesthetic and Decorative Elements in Qajar Houses: Case Study of Dabiralmolk House. *Journal of Art History*, 19(2), 73-85.
- Shafiei, N., & Zahedi, M. (2021b). Qajar Architecture and Its Impact on Cultural Identity. *Journal of Art Studies*, 12(3), 55-70.
- Sharifi, S. (2018). Revitalizing Identity in Decorations of Historical Houses: A Case Study of Dabiralmolk House. *Quarterly Journal of Architectural and Urban Research*, 5(2), 46-60.
- Yaghmaei, A. (2015). *Portraits of Iranian Architects during the Qajar Era*. Honar Publications.
- Zahedi, T., & Asoudeh, M. (2021). Decorations in Iranian Architecture: Between Art and Identity. *Journal of Artistic Studies*, 9(3), 80-92.